СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “Св. Климент Охридски”
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра История на България

Полина Пенкова Цокова

Редовен докторант по съвременна българска история
Шифър на научната специалност: 05.03.06

РЕГИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА В БЛАГОЕВГРАДСКИ, СМОЛЯНСКИ И КЪРДЖАЛИЙСКИ ОКРЪГ 60-ТЕ И 70-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ
проф. д. и. н. Димитър Георгиев Гоцев

СОФИЯ
2011

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от Катедра „История на България” при Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски” в София на 15 март 2011 г. Той се състои от увод, три глави, включително единадесет таблици, заключение, библиография и списък на по-важните съкращения – общо 340 страници.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на проблема

Трудностите и постиженията от участието на управленските структури, икономическите субекти и гражданите от областите с административни центрове Благоевград, Смолян и Кърджали в трансграничните инициативи в контекста на Европа на регионите подсказват необходимостта от изучаване на историческия опит, от който и днес зависи в голяма степен капацитетът на трите области да се справят успешно с предизвикателствата, произтичащи в последното десетилетие от предприсъединителните ангажименти и последвалото от 1 януари 2007 г. пълноправно членство на Република България в Европейския съюз. Освобождението на Пиринския край и Родопската област през 1912 г. трайно бележи интегрирането им в икономиката на България с дамгата на догонващи спрямо по-рано освободените части на отечеството. В следващото столетие модернизацията им се движи в еднакви обществено-политически рамки и среща сходни икономически препятствия. Непрекъсваемата духовна връзка между македонски и тракийски бежанци и изоставения роден край се проявява в нови житейски начинания, вече в пределите на свободна България, запазили в бита, нравите, фолклора историческата памет за събития, личности и местности от Беломорието и Вардарска Македония.

Тематиката за регионалната политика в Пиринския край, Централните и Източните Родопи в периода 1960-1980 г. не е разработена в други трудове или от други автори в българската историография. Тя разкрива благодатна възможност да се обогатят изследванията по съвременна история на българската нация, чието национално достойнство се влияе непосредствено и от обществения отзвук за работата на историците. Предлагането на гледна точка за регионалното развитие в основните средища на македонските българи, българските турци и българите мюсюлмани, която извежда инвестиционният процес като основен механизъм за просперитета на Благоевградския, Смолянския и Кърджалийския регион и техните жители, се стреми да уравновеси преекспонирания напоследък интерес към

етническите общности у нас като еманация на международните стандарти за идентифициране на неравноправно третиране.

Доколкото дискутира позитивите и негативите от инвестиционните проекти в икономиката и свързаното с тях развитие на образованието и културата в Благоевградски, Смолянски и Кърджалийски окръг, настоящият дисертационен труд оценява в исторически план регионалните измерения на политиката на българската държава в региони с водеща роля в съвременния политически и икономически живот на България. Надграждането на гледището за престижа на краеведските изследвания главно като част от интелектуалния облик за културно-историческото наследство в самия район, за който се отнасят, би спомогнало за популяризирането на националната значимост на исторически практики, събития и личности от регионален мащаб и провокирането на модерен подход за цялостно проучване на останалите административно-териториални единици от 60-те и 70-те години на българския XX век.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследването е регионалната политика в икономиката и културата на Благоевградски, Смолянски и Кърджалийски окръг през 60-те и 70-те години на XX век. Изборът на хронологическите граници е съобразен с отсъствието на цялостни и целенасочени проучвания по въпроса, което налага изследването да започне от възможно най-ранния момент на проявление на новата политика. За определянето на долната граница – началото на 60-те години на XX век, водещ критерий е установяването на ново териториално деление, защото изпълнението на дългосрочна програма предполага устойчиви административни очертания на територията на страната. Реформата от 1959 г. потвърждава административния статут на окръга с център Благоевград, с който се идентифицира Пиринският край. Възвръщайки се към една прекъсната традиция на самостойно администриране, територии от Среднородопието и Източните Родопи за пръв път след 1944 г. служат за основа на самостоятелни администратвно-териториални единици - новосъздадените Смолянски и Кърджалийски окръзи.

Горната граница се очертава в края на 70-те години, когато в България са въведени селищните системи. По силата на Постановление на Министерския съвет №77 от 5 декември 1977 г. плановете за капитални вложения занапред се разработват по селищни системи. По този начин всяка селищната система се приравнява на една икономическа единица и в повечето случаи се отъждествява с дейността на един народен съвет и един аграрно-промишлен комплекс. Реформата завършва през март 1979 г., когато са насрочени изборите за народни съвети.

От началото на 80-те години години управляващият елит в България се ориентира към ново тълкуване на регионалната политика, ако съдим по изработването на регионални програми с по-широк обхват в сравнение с познатите концепции от предходните две десетилетия. Приети през 80-те години, тези програми се базират на равноправното третиране на малки райони с различно местонахождание, без оглед на административната им принадлежност.

Предмет на изследването са главно регионалните програми и други нормативни източници, представляващи по съдържанието и практическото си осъществяване инструмент за въздействие на централната власт чрез насочването на инвестиционен поток към трите окръга в посочения времеви период, както и свързаните с тези програми конкретни примери от различни сектори за подобряване на икономическите показатели, стандарта на живот и образователното равнище и за укрепване на националното самочувствие сред жителите на Благоевградски, Смолянски и Кърджалийски окръг.

3. Цел и теза на изследването

Дисертационният труд си постави за **цел** да се очертаят същността и механизмите на регионалната политика, провеждана от централните и местните органи в Благоевградски, Смолянски и Кърджалийски окръг, както и да се съпоставят спрямо първоначалния замисъл резултатите от практическото осъшествяване на тази политика.

Тезата, която се защитава в дисертационния труд, отдава на широките правомощия на държавата да направлява икономическото и културното развитие в България през 60-те и 70-те години на XX век съсредоточаването на необходимите

организационни, материални и човешки ресурси при изпълнение на набелязаните цели в отделните сектори на обществения живот в Благовградски, Смолянски и Кърджалийски окръг. Като дефиниция, която отговаря най-точно на смисъла, вложен в израза регионална политика в настоящата работа, приемам насочването на планирани на централно ниво инвестиции в изоставащи райони, оказали се в неравностойно положение спрямо просперiращите области. По този начин, като резултат на съвместните усилия на централните и местните власти, благодарение на регионалната политика се подобряват не само икономическите показатели, но и самочувствието на гражданите, чиято успешна комуникация с властовите структури е важен гарант за стабилността на политическата система. В стратегически план смисълът е стимулираните региони на свой ред да бъдат модел за това как природните и географски особености и културно-историческо наследство може да послужат като капитал за националната икономика и самите те пълноценно да участват във формирането на брутния национален продукт и националната култура на страната.

Регионална политика е terminus technicus, тъй като не се среща в официалните български документи от 60-те и 70-те години на XX век. Този термин използвам преди всичко, за да обознача тази насока на въздействие на централната власт и кореспондиращите й по териториална компетнтност местни звена на управление, която насърчава силните страни на регионалната икономика, образование и култура и се стреми да неутрализира признаците на застой. Конкретните решения, обединени по силата на териториалния си обсег на действие и представени в същинското изложение като изражение на регионалната политика, разкриват взаимодействието между различните структури и нива на властта. Анализът на резултатите им позволява да се съпоставят предимствата и недостатъците по основите пунктове на обявената политика. Такива опорни точки от регионалната стратегия представялват приоритетните производства в индустрията и водещите култури в земеделието, разширяването на мрежата от професионални училища и установяването на предимства при прием в образователните институции, поощряването на българските фолклорни традиции и

интресът към историческото минало, използването на технически новости и популяризирането на нови туристически дестинации.

Доколкото се отнасят до територии, принадлежаща исторически и административно на България, решенията с регионален обхват се подчиняват на общите закономерности в механизмите и насоките за въздействие, валидни за територията на цялата страна. По правило инвестициите за подобряване на икономическото и културното развитие на дадения регион се съобразяват с природните дадености, т.е. с географския фактор. В политически план двигател на инвестиционния поток става приоритетното значение, което през 60-те и 70-те години на XX век под влиянието на официалната позиция по македонския въпрос придобиват в кръгозора на политическото ръководство Благоевградски окръг, а в случая със Смолянски и Кърджалийски окръг - катализатор за интензивно регионално развитие е ограничаването на религиозните практики, опитите за преименуване и други прояви на административен натиск спрямо българските мюсюлмани при комунистическия режим.

Макар и на отделни места контекстът да показва регионална политика и регионално развитие като синоними, по начало изследването на регионалното развитие предполага детайлизиран и всестранен анализ на историческия развой на всяка една от сферите на обществен живот във всеки от трите окръга. Централистичният подход, характерен за управлението на окръзите, съответно областите в България през целия XX век подсказва, че съпоставителният анализ би бил по-ползотворен за извеждането на общи закономерности, които в по-широк териториален и хронологичен план биха били основа за цялостно и постепенно обхващане в историческите изследвания на българската регионална политика във всички български краища. Възприемането на централистичния подход като принцип в отношението на държавата към териториалните единици по места е причината преди същинското изложение, в края на увода, да бъдат да бъде направено историко-административно въведение за управлението на регионите в България в периода 1912-1959 г.

4. Методология на изследването

Изворова база на дисертацията представляват главно документите на органите на държавна власт и държавно управление и на централните и местните структури на Българската комунистическа партия (БКП), съхранявани в системата на Държавна агенция „Архиви" при Министерския съвет (Централен държавен архив в София, Държавен военноисторически архив във Велико Търново, Държавен архив - Благоевград, Държавен архив – Смолян, Държавен архив – Кърджали и Държавен архив - Пловдив), както и във ведомствения архив на Министерството на вътрешните работи. Паралелният прочит на документи, създадени от различни фондообразуватели, позволява да се потърсят конкретните мотиви на различните модели административни решения и да се проследи изпълнението им с оглед първоначалния замисъл. Най-общо документалните източници може да се разделят на пет групи. *На първо място*, анализирани са закони на Народното събрание, укази на Президиума на Народното събрание и на Държавния съвет, постановления, разпореждания, правилници, наредби, заповеди на Министерския съвет, на министър-председателя и отделни министри, ръководители на ведомства и стопански обединения, както и подготвителните документи по повод приемането или изпълнението им – програми, доклади, отчети, паметни записки, изложения, писма. *На второ място*, привлечени са данни от решения, протоколи, доклади, справки, анкетни карти, принадлещали на централното ръководство на БКП. Сред тях се отличават документи, послужили като фактическо основание за приемането на постановленията за развитието на отделни окръзи и райони - решенията на Политбюро и на Централния комитет (ЦК) на Българската комунистическа партия, съпроводени от мненията на икономическите отдели на ЦК на БКП. Благодарение на решенията на Секретариата на БКП може да се проследи обсъждането на текущи въпроси за национални възпоменателни чествания, обмяна на опит с други държави и т. н. *На трето място*, проучени са решения, протоколи, писма, доклади на Бюрото и Окръжния комитет на БКП и на Изпълнителния комитет (ИК) на Окръжния народен съвет (ОНС) във всеки от трите окръга, както и решения, писма, сигнални записки от градските комитети на БКП в по-големите градове. *На четвърто място*

по значение сред използваните документи се подрежда кореспондецията между отделни граждани и институциите – писма, молби, жалби и заявления, както и документи на различни обществени организации.

С тематично и жанрово разнообразие и добър публицистичен стил се отличават материалите от окръжните вестници "Пиринско дело" (Благоевград), „Нов живот" (Кърджали), „Родопски устрем" (Смолян). В сравнителен план обликът на трите региона може да се види в рубриките и илюстративните материали на списваното в София сп. „Родопи" и в сп. „Народни съвети", а също и в репортажите от провинцията на журналистите в авторитетни издания като в. „Поглед". Макар и ограничени като влияние сред читателската публика, любопитни детайли от ежедневния ритъм на живот разкриват и по-малките местни вестници като „Пирински здравен фронт" (Благоевград), „Пирински строител" (Благоевград), „Неврокопска трибуна" (Гоце Делчев), „Родопско дело" (Мадан), „Подем" (Кърджали), „Крумовградска трибуна" (Кърджали), „Родопска искра" (Черноочене). Публикуваните интервюта със съвременници на разглеждания период, които с много емоция разказват за преживяното, допълват картината, представяна от официалните документи и материали. Чуждестранни дипломатически и административни сведения са приведени от документи и публикации, съхранявани в Националния архив на Холандия в Хага и в библиотеката на Центъра за хуманитарни науки „История и култура на Източна и Средна Европа" при Лайпцигския университет, Германия.

II. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Структурата на работата е ориентирана към двете основни сфери на държавно регулиране – икономиката и културата, чието синхронно представяне има за цел последователно да очертае цялостна картина в развоя на регионалната политика в Благоевградски, Смолянски и Кърджалийски окръг през 60-те и 70-те години на XX век. На всеки окръг е посветена отделна глава, чийто вътрешни подразделения са определени по предметно-хронологичен признак, подсказани от същината и идеите на използваните извори.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....3
ПЪРВА ГЛАВА. БЛАГОЕВГРАДСКИ ОКРЪГ В РЕГИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА.....3
1. Икономически перспективи в програмите от началото и средата на 60-те години на XX век.....23
2. Индустрия и урбанизация в края на 60-те и през 70-те години на XX век 50
3. Насоки на регионалната политика в образованието.....74
4. Родова памет и исторически традиции в Пиринския край.....95
ВТОРА ГЛАВА. СМОЛЯНСКИ ОКРЪГ В РЕГИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА.....120
1. Издигане на Смолян като окръжен център и първи инвестиции в региона..120
2. Индустриализацията според регионалната програма от 1969 г.....144
3. Търговия и селско стопанство.....166
4. Развитие на културата.....179
5. Регионалната политика в помощ на образователните институции.....198
ТРЕТА ГЛАВА. КЪРДАЛИЙСКИ ОКРЪГ В РЕГИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА.....214
1. Селското и горското стопанство през 60-те години на XX век 214
2. Индустриализация и урбанизация през 60-те години на XX век.....235
3. Перспективи за регионалната икономика според Постановление на Министерския съвет № 13 от 1 юли 1970 г.....250
4. Развитието на образованието и културата.....271
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....309
БИБЛИОГРАФИЯ.....315
Списък на по-важните съкращения.....339

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ПЪРВА ГЛАВА. БЛАГОЕВГРАДСКИ ОКРЪГ В РЕГИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

1. Икономически перспективи в регионалните програми от началото и средата на 60-те години на XX век

Тази част от дисертационния труд показва каква е първата проява на регионална политика в Благоевградски окръг. Независимо от реформата в административното деление на страната, извършена през януари 1959 г., Благоевградски окръг запазва старите си граници и хората, които живеят в него и преди 1959 г. Затова акцентът е не административната реформа, а двупосочният процес на обмен на информация между местните и централните органи, който се разглежда в дисертацията като първа стъпка по пътя за търсенето на решения за преодоляване на икономическото изоставане на региона. Идентифицирането на проблемите в регионалната структура на Благоевградски окръг откроява според проучените документи слабата механизация и остарелите технологии, превесът на селското стопанство пред промишлеността, ниските доходи и безработицата. През 1960 г. набор от 31 мерки за въздействие върху промишлеността, в сферата транспорт, пътища и съобщения и в областта на селското стопанство е предложен на вниманието на Държавната планова комисия (ДПК), която отхвърля възможността за утвърждаването им в самостоятелна програма. Тези възражения обуславят извода за ограниченото значение на Решение от заседанието на Политбюро на ЦК на БКП от 16 юни 1960 г., когато вместо конкретни мерки се обещава регулярното отпускане на финансови средства в годишните народостопански планове.

Като подходяща за формирането на цялостна стратегия за развитието на Пиринския край се резглежда в дисертацията политическа обстановка, настъпила вследствие на Мартенския пленум от 1963 г. Съгласно Решение №315 от 1963 г. на Политбюро на ЦК предстоят първите инвестиции в нови отрасли - машиностроителната и химическата промишленост, както и нови производствени

мощности в традиционния сектор на хранително-вкусовата промишленост. Набелязването в един и същи документ освен на инвестиции в идустрията също на бъдещи вложения за здравеопазването и обновяването на сградния фонд на културните институции определя всеобхватния характер на регионалните програми като принцип, който бива възприет и в следващите етапи от развитието на регионалната политика в Благоевградски окръг.

2. Индустриализация и урбанизация в края на 60-те и през 70-те години на XX век

В тази част се проследява следващия етап в развитието на регионалната политика в Благоевградски окръг. Като външнополитически фактор за настъпването му се третира публичното оповестяване през 1968 г. на официалната позиция на България срещу аспирациите на Югославия към Пиринския край и към българската принадлежност на населението му. Във вътрешнополитически план основа за приемственост представлява делът на произвежданата от новите заводи в Благоевград, Петрич, Разлог, Якоруда, Банско продукция, който е значителен спрямо общия брой от 90 окръжни предприятия.

В този параграф се отделя специално внимание на три нови регионални програми - Постановлението на Министерския съвет №7 от 10 февруари за утвърждаване перспектива за развитие и укрепване на Огражденски район, Благоевградски окръг, Постановлението на Министерския съвет №31 от 4 юли 1968 г. за подобряване на икономиката на Благоевградски окръг и Постановлението на Министерския съвет №53 от 5 юли 1974 г. за по-нататъшно ускорено социално-икономическо и културно развитие на Благоевградски окръг. Направен е изводът, че потвърждаването на политическата воля за специални насоки на икономическо въздействие се оказва постоянен механизъм в преодоляването на натрупаното изоставане. По този начин макар средностатистическите икономически параметри да не биват достигнати в срок, непосредствен е ефектът от популяризирането на икономическите инициативи в съзнанието на хората от Благоевградски окръг. Този ефект намира изражение в мотивацията за участваш пълноценно в живота на родния края. В контекста на последователния управленчески подход към

развитието на Благовградския регоин като оправдана се тълува метафората от началото на 80-те години на XX век, която обявява Пиринския край за *"най-красивия кът - градина на нашата родина"*

3. Насоки на регионалната политика в образованието

Дискутирани в този параграф са специфичните правила за финансиране на обучението и издръжката на българите мохамедани, както и привилегиите за прием в средни и висши училища. Мерките през 60-те години на XX век се разглеждат като следващ етап спрямо приетите на 17 февруари 1956 г. мероприятия за издигане политическото и културно равнище на българите с мохамеданска вяра, които предвиждат в срок до 1960 г. да се осигури по-широк достъп до образователните институции от всички степени и задоволяване на нуждите от местни кадри. През разглеждания период обхватът и предназначението на субсидиите, осигурявани от българския бюджет за средно образование, постоянно нарастват. Недостигът на медици задава профила на част от специалистите, необходими за нуждите на здравеопазването в българомюсюлманските селища.

Акцент в образователната политика представлява привличането в професионални учлища в градовете на деца от отдалечени и трудно достъпни села. В противовес на патриархалната традиция децата да се задържат близо до дома, през 60-те години училищната система започва да функционира по начин, че да амбицира първото поколение със системно училищно образование в такива села да продължи да учи в професионални учебни заведения в големите градове. На преден план излиза необходимостта от привикването към новото училище у децата, за пръв път напуснали семейната среда и заобиколени до този момент от съученици с посредствени способности.

Алтернатива на образованието в големия град и занапред е инструментариумът за идеологическо въздействие срещу дискриминационни практики спрямо жените в мюсюлманските селища. От една страна, регионалният аспект на културната политика повлиява на разпространението на нови ценности в затворени общности, опирайки се на традицията момичетата да бъдат възпитавани само от други жени. От друга, издигането на жени на ръководни длъжности в

селата, повлиява на навлизането в общественото пространство на нов стил на пропагандиране на общоселските стопански задачи, предопределен от типични за образа на жената майка качества като всеотдайност и упоритост.

Аспект на регионалната политика в образованието разкриват предимствата в приема във висши училища по критерия постоянно местожителство в Благоевтградски окръг. За просперитета на Пиринския край особено се разчита на собствения му потенциал. Завръщането при своите на всеки студент от региона се определя като проява на родолюбие, каквото е и посланието към студентите, наброяващи в София през 1966 г. 1500 души. Нов етап настъпва през 70-те години. Учащите се могат да преминат пълния цикъл от степени на образование в родния край. На 9 август 1975 г. в Благоевград се създава филиалът на Софийския университет за подготовка на детски и начални учителки.

Освен специалисти със средно техническо образование, с което може да се похвалят възпитаниците на новооткритите паралелки в професионалните училища, категорията на квалифициран персонал включва все повече висшисти благодарение на обстоятелството, че при наличието на квоти за Благоевградски окръг голяма част от кандидат-студенти се насочват към приоритетните инженерни специалности във висшето образование. Профилът на професионалните училища през 60-те и 70-те години на XX век в Благоевградски окръг бива подчинен на замисъла в окръга да се развива тежка промишленост, а селското стопанство да се подпомогне чрез механизация на труда. През 60-те години се налага като тенденция посещаването на осми клас от всички деца в училищна възраст, а перспективата за следващото десетилетие е все по-голям брой ученици да завършват средно образование. Наблюдава се обаче и обратното явление - закриването на училища или превръщането им от основни в начални в малките села, подложени на обезлюдяване в резултат на наплива на родителите, желаещи да станат работници, към по-големите индустриализирани селища.

4. Родова памет и исторически традиции в Пиринския край

Проявите на родовата памет и историческите традиции в Пиринския края през 60-те и 70-те години представляват едно от измеренията на регионалната

политка в Благоевградски окръг извън тясното й дефиниция като инвестиционен процес. Причините за това може да се сведат до две. Едната причина произтича от влиянието на финансовите нвестиции върху самочувствието на жителите на региона. Непосредствен ефект от стабилните икономически и вътрешнополитически условия е участитието и съпричастието на македонските българи към прояви и инициативи, демонстриращи българското им национално самочувствие. Сами по себе си неоправдани, ако не бъдат подплатени с културни събития, отделените средства за сграден фонд, за улеснен достъп до образователната система и за кариерно развитие провокират повишен интрес към историческото минало и народностния произход на българите в Пиринския край.

Несбъдналото се завръщане за свободен живот в изоставените селища във Вардарска и Егейска Македония, които бежанците са принудени да напуснат вследствие на Балканските войни, Първата и Втората световна война, оставя на родовата памет възможността да възкреси спомена за старинните български обичаи, песни, облекла, вярвания. По този начин най-старите българи съхраняват историческия опит чрез своите деца и внуци, за които най-висш нравствен дълг е да го предадат на своите потомци. Ролята на държавата в това направление е да одобрява и популяризира възпоменателните инициативи, да финансира научните изследвания за историята, езика и фолклора на македонските българи, да развива населените места с ценни исторически старини като атрактивни туристически дестинации.

През 60-те и 70-те години възпоменателни чествания, посветени на Гоце Делчев, Илинденско-преображенското въстание, Македоно-одринското опълчение, Балканската война, разорението на Кукуш и др., присъстват в националния календар на България. Ролята за изучаването на миналото, езика и етнографията на Македония на интелектуалци като Климент Охридски, Паисий Хилендарски, братя Миладинови, Никола Вапцаров, Димитър Талев, Христо Вакарелски и техните произведения се популяризират не само в страната, но и сред емигрантските общности в чужбина. Благодарение на културни прояви като например концерти на ансамбъл «Пирин», театрални и музикални празници, музейни експозиции и изложби, радиопредавания от Благоевград, научни сесии за българския фолклор от

Пиринския край историческото наследство на македонските българи става достояние на все повече българи навсякъде по света и намира нови поддръжници в лицето на изявени учени и политици сред българската и чуждестранната общественост.

ВТОРА ГЛАВА. СМОЛЯНСКИ ОКРЪГ В РЕГИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

1. Издигане на Смолян като окръжен център и първи инвестиции в окръга

Двата модели на нивестиции, съответно в сърцевината по отношене на Смолян, и в периферията на новото административно образувание, в случая с Доспат, показват в тази част от дисертацията зараждането и началните моменти в оформянето на регионална стратегия за политическо развитие в Централните Родопи.

Като първо проявление на регионалната политика в Смолянски окръг се разглежда обособяването на административна единица в мащаба, определен от административната реформа през 1959 г. Въпреки че и през 50-те години богатите залежи на оловно-цинкови руди привличат значителни инвестиции, оформянето на самостойна регионална политика, засягаща Смолянския регион, е възможно едва през 1959 г. - при наличието на ясно маркираната територия на отделен окръг със свои учреждения, икономически субекти и образователни институции.

Издигането на Смолян в синхрон с политическата му значимост като духовен център за българите мюсюлмани цели да надхвърли действителните възможности, очертани от природните дадености или от административния му потенциал и познати в историческото му развитие до този момент. Задачите и отговорностите, вменени от централното ръководство в София, трябва да се разгърнат в мащаба, определен през 1959 г., но поради слабата изходна позиция постепенното приспособяване на окръжния център към новите, по-високи административни стандарти е без алтернатива. Тъй като Смолян не отговаря на критериите, изпълнени от другите окръжни центрове, са оправдани първите трудности при създаването на окръжни звена в отделните сектори на управление и

при улесняването на пътуванията от периферията на окръга към новообявения център.

Една от първите инвестиции с дългосрочен ефект върху местната икономика е насочена към персоналния състав на ОК на БКП и ОНС в Смолян. За централната власт това е начин да осигури подкрепа за регионалната политика в окръга. Бившите околийски структури освобождават хора, които могат да продължат кариерното си развитие във властта, като бъдат назначени на новите постове в ръководството на Смолянски окръг. В икономически план главна цел на новосформираното окръжно ръководство в Смолян е да привлече възможно най-трайно за нуждите на окръга всички инвестиции, предвидени в рамките на различни икономически инициативи на централната власт. Тук може да се наблюдават две тенденции: инвестиции в инфраструктурата на Смолян и инвестиции в периферните райони, които трябва да бъдат приобщени към придобилата самостоятелност регионална икономика.

Първите капитални вложения след създаването на Смолянски окръг, пренасочени от националния план за друг окръг в Смолянския регион, са предназначени за строежа на Доспатската каскада, където мнозина от хората в Доспат работят като строители. В самото село, загубило плодорни земи поради попадането им в чашката на новия язовир „Доспат", е създадено предприятие с текстилен профил. На поминъка в селото са посветени нарочни актове на Министерския съвет (Решение №271 от 25 юни 1966 г. и Решение №613 от 22 декември 1972 г.).

2. Индустриализацията според регионалната програма от 1969 г.

Тази част от дисертационния труд анализира Постановлението за по-нататъшно социално-икономическо и културно развитие на Смолянски окръг, издадено като съвместен акт на ЦК на БКП и на Министерския съвет на 15 ноември 1969 г. Докладът от 13 октомври 1969 г., който е изготвен по повод предстоящото обсъждане в Политбюро, е подписан от ръководителите на икономическите министерства и комитети и съответните отдели в Централния комитет.

Капиталовложенията за индустрията предвиждат по три предприятия съответно на химическата, машиностроителната и текстилната промишленост, а също предприятие за организационна и изчислителна техника, предприятие за преработка на плодове и завод за дрожди, или общо дванадесет нови завода в големите селища на Смолянски окръг. Освен подпомагане на големите градове, с постановлението са набелязани самостоятелни направления в регионалната политика за подобряването на инфраструктурата и комуникациите в средищните селища и селата. Тези направления са изграждането на автоматични телефонни връзки, осигуряването на радио- и телевизионно покритие, подобряване на пътната мрежа, благоустрояването, транспортните и пощенските услуги. Привличането на нарочни инвестиции се съчетава с опит за рационално управлението в използването на водите и дървесината, каквито има в изобилие в региона. Нуждаят се от завършване обекти като хидровъзел "Девин" и хидровъзел "Цанков камък", а от разширяване - противоерозийните работи във водосборните басейни на реките. Оценени като недостатъчно проучени са въпроси от различно естество - геоложкото състояние на Родопите, възможностите за промишлената преработка на картофите и изграждането на пивоварна фабрика, чието изясняване не е обвързвано категорично с конкретен резултат. Търговията, услугите и селското стопанство заемат второстепенно място в икономическите приоритети, както личи от факта, че задачите в тези сфери не са разработени детайлно в правителствения акт.

Въпреки че ефектът в общественото съзнание е изцяло положителен, намеренията за мащабни инвестиции в индустрията на региона надхвърлят практическтото им осъществяването им, както показва проверка на Комитета за държавен и народен контрол през 1979 г. Проблемите могат да се обобщят в три групи: забавеното изграждане на индустриалните обекти, нерентабилното производство в новооткрити предприятия, преразглеждането на вече обявените икономически решения.

3. Търговия и селско стопанство

В дисертационния труд е подчертано вниманието към развитието на търговията и селското стопанство като сектори, изправени пред препятствията на

трудния релеф и слабата производителност в Централните Родопи. В сравнение с индустрията тяхното място в регионалните програми е второстепенно. Това се дължи на превръщането на градовете, включително и новообявените за градове досегашни села, на притегателни центрове поради по-широките перспективи за намиране на работа и удобствата в бита.

Въздействието на централната власт върху селското стопанство в Родопите може да се проследи чрез способи като субсидиране на земеделските производители и финансовото управление на стопанствата. Независимо от честите реформи, през целия период са добре познати тромавите административни процедури, които съпътстват не една добра идея за облекчаване на ежедневието на село. През втората половина на 70-те години като основна задача пред селското стопанство в Смолянски окръг се очертава постигането на устойчиви показатели за изпълнението на народостопанския план. Приносът на аграрно-промишлените комплекси от Смолянско в края на 1979 г. се равнява по теущи цени на 35 976 000 лв. Водещо продължава да бъде производството на картофи.

В дългосрочен план основен резултат от провеждането на регионална политика в селското стопанство представлява измененият облик на икономиката в родопските села. Достъпът значително е улеснен с подобренията в пътната мрежа, като най-важен дял имат инвестициите по вече споменатото 43-то Постановление. В изпълнение на 43-то Постановление на Министерския съвет именно в селата са открити над 40 нови цеха. Селяните са приучени да работят с машини в индустриалните предприятия и привикват към колективния живот в работническото съсловие.

4. Развитието на културата

В областта на културата насоките на ясно очертана и последователна регионална политика се наблюдават в отделни явления от духовния живот на Смолянски окръг от началото на 60-те години на XX век, т. е. още от самото му създаване като окръг.

Първите мерки, които по предложение на местните ръководители са предприети от централната власт в София, се откриват в насърчаването на

фолклора и театралното изкуство. През 1960 г. е създадена естрадна трупа към Родопския театър в Смолян. Отчетливо присъствие в ежедневието на новия окръг имат кинопрожекциите, радио- и телевизионните предавания, за чието разпространение основен е постепенно нарастващият им брой.

Позитивен ефект за запазването на традиционния архитектурен облик се наблюдава след приемането на 43-то постановление от 15 ноември 1969 г. Получили „зелена светлина" с приемането на ПМС №43, плановете за развитието на музейната мрежа в Смолянски окръг постепенно започват да се превръщат в работещ механизъм за популяризиране на историческото минало. Средства се отделят и за строежа на нови читалищни сгради. Между сградите, планирани за строителството през 1969/1970 г., са тези в Нареченски бани, Михалково, Левочево, Селча, Беден. Между „богатите" по своята материална база читалища са Арда, Забърдо, Търън, Павелско и др. За издръжка на читалищата през 1969 г. ОНС-Смолян отпуска 104 600 лв.

Мерките за насърчаване на интереса към историята на родния край предвиждат и издаването на повече селищни истории, които да бъдат популяризирани сред населението. В този дух през 70-те години са подготвени редица краеведски изследвания. Присъствието на историческите спомени е уравновесено в полето на новите технологии с проектът за модерна астрономическа обсерватория на връх Рожен. Въпреки постигнатите успехи усилията за съхраняване на историческата памет се натъкват и на трудности. През 1976 г., седем години след приемането на 43-то ПМС, което го обявява за музей от национално значение, Смолянският музей все още не разполага с изследователска група.

5. Регионалната политика в помощ на образователните институции

Повишаването на нивото на образованост в Смолянски окръг през 60-те и 70-те години на XX век в този параграф се разглежда като елемент на регионалната политика, чиято основна задача е българската държава да осигури достатъчно учители и да задържи децата в училщна възраст възможно по-продължително време в образователните институции. За недостига на средства за книги в

българомюсюлманските селища, за заплати и за битово настаняване на добре подготвени учители и възпитатели в този параграф се цитира мнението на министъра на просветата и културата Живко Живков, изразено в писмо до ЦК на БКП от юли 1959 г. В допълнение, като слабост в администрирането на образованието на окръжно ниво, се окачествява недостатъчната заинтересованост от чиновници и съветници в селата на Смолянски окръг.

Във висшето образование изражение на регионалната политика по отношение на Смолянски окръг са предимствата за кандидат-студентите. Постановление №43 от 1969 г. потвърждава вече установени принципи в регионалната политика по отношение на Смолянски окръг – обучението в интернати, предимството при прием на студенти, грижата за културното наследство, техническите улеснения в достъпа до информация. Планът за периода 1971-1975 г. предвижда хората с висше образование да нарастнат до 2408 души (при численост от 1540 през 1970 г.). След започване на работа се превдвиждат допълнителни възнаграждения за т. нар. дефицитни специалисти - учители и възпитатели, медици, лесовъди и агрономи.

Като една от новите значими инвестиции се споменава Учебно-битовият комплекс на Средното музикално училище за народни песни, танци и музика в Широка лъка, тържествено открит на 9 февруари 1979 г.

ТРЕТА ГЛАВА. КЪРДЖАЛИЙСКИ ОКРЪГ В РЕГИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

1. Селското и горското стопанство през 60-те години на XX век

Кърджалийски окръг е създаден на 17 януари 1959 г. и тази дата се посочва в дисертацията като началото на целенасочена регионална политика от страна на централната власт за умело управление на икономиката в окръга. Основната селскостопанска култура в Кърджалийски окръг е тютюнът. Доминирането му поражда три основни проблема – постоянната нужда от държавни субсидии, сезонния характер на работата, недостига на средства за нови технологии и изследвания. В този контекст като акцент се извежда повишаването

на доходите на тютюнопроизводителите, осъществено с Постановлението на Министерския съвет № 1 от 9 януари 1964 г. за подобряване поминъка на населението в Кърджалийски окръг и повишаване материалния стимул за производството на тютюните „Джебел" и „Неврокоп". Отстоявана самоотвержено както от местните ръководители, така и от партийните идеолози в София, гарантираната печалба от тютюна, оценявана като предпоставка за лоялност у българските турци, съвпада и с разпространеното разбиране у самите производители за липса на икономическа алтернатива за десетилетия напред.

Управлението на горите, водите и животновъдството в Източните Родопии се схващат като самостоятелни аспекти на регионалната политика. Опитите да се подобри управлението на селското стопанство също се открояват като важна и постояннна тенденция в развитието на региона.

2. Индустриализация и урбанизация през 60-те години на XX век

В този прагараф на дисертацията се коментира две огледални явления – индустриализация и урбанизация. Притокът на нови жители към градовете е провокиран от новите работни места в промишлеността, а откриването на нови производствени мощности се мотивира с необходимостта да се ангажира незаетата работна ръка. Всички градове в Кърджалийски окръг – окръжният център Кърджали и традиционните градски центрове Крумовград, Момчилград, Ивайловград, Ардино са отправни точки в програмите за регионално развитие на икономиката. Макар и често неизгодни икономически, предназначените за жителите на Кърджалийски окръг инвестиционни проекти изискват постоянен приток на финансови средства, насочвани от политиците в столицата към региона.

Богатите водни ресурси на Източните Родопи позволяват като начален етап от регионалната политика в Кърджалийския край да се разгърне хидроенергийното строителство. Модерният облик на машиностроенето навлиза все повече в градовете на региона. Относително лесно се намират средства от държавния бюджет за изграждането на инфраструктра, ако тя би улеснила експлоатирането на национални енергийни обекти. Аналогичен ефект се описва

при постъпването на работа в заводи от национално значение, което дава възможност за ползване на ведомствено жилище и почивни станции.

3. Перспективи за регионалната икономика според Постановление на Министерския съвет № 13 от 1 юли 1970 г.

Анализът се гради върху Постановлението на Министерския съвет № 13 от 1 юли 1970 г. за по-нататъшното социално-икономическо и културно развитие на Кърджалийски, Силистренски, Разградски, Шуменски и Търговищки окръг. В този правителствен акт се проявяват комплексното икономически мерки в индустрията и в селското стопанство, от една страна, и инвестиции в подготовката на хора в активна възраст с подходящо образование, от друга. За пръв път е изработена цялостна концепция за инвестиции в различни направления на регионалното развитие в Кърджалийски окръг. Хронологическата перспектива обхваща следващите 15-20 години. Новите заводи и реконструирането на вече съществуващите предприятия, създадени по силата на ПМС №13 от 1970 г., потвърждават приоритета на цветната металургия и машиностроенето.

Общественият отзвук от приемането на Постановление №13 е изцяло позитивен, както се вижда от желанието и на други окръзи да се възползват от установените предимства и обещаните инвестиции. При самото му изпълнение се очертават както положителни, така и слаби страни в зависимост от сферата на приложение на съответните мерки и местоположението на набелязаните обекти. В концепцията за окръга аграрният сектор и търговията придбиват второстепенно значение в сравнение с машиностроенето и текстилната промишленост. Мястото на Кърджалийски окръг в националната икономика вече е съизмеримо с напреднали в икономическо отношение региони като например Габровски окръг, като целта е въпреки икономическото изоставане обменът на специалисти и материалната помощ да повишат самочувствието на населението. Подобна роля има и новият градоустройствен план на Кърджали, който придава на градската среда адекватни мащаби на променения й облик.

4. Развитие на образованието и културата

Проучването на развитието на образованието в Кърджалийски окръг през 60-те и 70-те години показава, че придобиването на професия от учениците е водеща цел в помощ на новите заводи, защото квалифицираните кадри повишават икономическата ефективност. Необходима предпоставка за постигането на подходяща квалификация от хората в работоспособна възраст е плавният преход от общообразователната подготовка към практическите предмети. Завръщането по родните им места на възпитаниците на педагогически специалности, дипломирали се в Кърджали, подпомага перодоляването на кризата за учители. Обхващането на всички деца в системата на задължително образование и овладяването на книжовен български език в ранна възраст повишават конкурентноспособността не само на изпълнителския персонал в предприятията, но и на младежите с амбиция да се възползат от предимствата на жителството си в Кърджалийски окръг и да положат успешно изпитите за полувисше и висше образование.

Укрепването на музейното дело разчита на съдействието на хората, намерили и запазили ценни старини за етнографията, архитектурата, историята на Кърджалийския край. Тази всеотдайност важи особено за тракийските бежанци, които с вълнение следят публикациите в специализираните издания и не пропускат паметни дати, за да демонстрират съпричастност към темата за политическата съдба на Източните Родопи в исторически план. Измежду изследователите с авторитет сред съгражданите се отличава Мара Михайлова.

Регионалната политика в сферата на културата съчетава обновяването на материалната база с инициативи за популяризирането на историческото минало и съвременните изкуства. През 1960 г. е основан кърджалийският драматичен театър «Димитър Димов», а през 1978 г. е открита новата му сграда със зала за 650 зрители. Културните събития, чийто домакин е окръгът, все по-често придобиват национална значимост. В Кърджали се провеждат литературните дни „Светлини над Родопите”, в Ивайловград – празници на бадемите.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

През 60-те и 70-те години на XX век българското държавно ръководство издава нарочни решения за развитието на трите разглеждани региона, изразяващи се в поредица от постановления, разпореждания, решения и други актове на водещите централни и местни органи, главно на Министерския съвет, посветени на въпроси от икономическия живот, образованието и културата в Благоевградски, Кърджалийски и Смолянски окръг. Формира се постоянен приток на инвестиции от София към тях като стратегически региона в Южна България, чиято историко-политическа съдба никога по-рано не е белязана от толкова активна намеса на държавата в подкрепа на местната икономика. В това се състои сърцевината на материалното изражение на регионалната политика, осъществявана въз основа на приетите последователно за всеки от окръзите регионални програми. Конкретният обем на инвестиции, умелото им управление и икономическа възвръщаемост са в пряка зависимост от финансовата стабилност и административният капацитет и координация, което обуславя и характера на трудностите при осъществяването на плановете за регионално развитие. Водеща е насоката на въздействие, която показва, че когато едни региони изостават и не могат да кореспондират пълноценно с другите по-напреднали региони, то тяхната изостаналост започва да пречи и на връзките с тези региони. Подпомагането им в този случай представлява национален приоритет.

В допълнение редица конкретни управленски решения с ограничен териториален обхват потвърждават или забавят практическото проявление на основните предписания за развитие. Бюрократичните спънки, неефективните производства, слабата координация демонстрират многообразието от разнопосочни житейски щрихи на фона на водещите тенденции за индустриализация, модернизация и урбанизация. Относително изолирани поради труднодостъпния си терен от индустриалните зони, но в същото време и от ареала на промишлените

отпадъци и анонимните работнически колективи, землищата на малките села и махали техните обитатели пазят най-продължително архаични черти в бита и поминъка.

Най-ранното проявление на регионалната политика в териториалните и хронологически граници на настоящето изследване се наблюдава в Благоевградски окръг. Още през 1960 г. е изработен амбициозен проект, обсъден от Политбюро на 16 юни 1960 г. и възпроизведен по-късно като направления в първите цялостни икономически програми за Пиринския край, приети през 1963 г. и 1968 г. В протвовес на аграрния характер на окръга да този момент е изграждането в Благоевградски окръг на машиностроителни предприятия, които да поемат значителна част от незаетата работна ръка. Макар и с по-малка интензивност, мерките в областта на селското стопанство същото биват систематизирани, както личи от Постановление на Министерския съвет №7 от 10 февруари 1968 г. за утвърждаване перспектива за развитие и укрепване на Огражденски район, Благоевградски окръг.

По отношение на Смолянски окръг аналогични стъпки за обобщаване на опита в регионалното развитие до равнището на цялостна регионална концепция са предприети през 1969 г., а в Кърджалийски окръг – през 1964 г. и 1970 г. Тенденцията на устойчиво развитие до параметрите, характерни за средното ниво в страната, е потвърдена през 1974 г., когато е изработена нова регионална стратегия за подобряването на икономиката в Благоевградски окръг.

Първите опити за целенасочени инвестици обединяват съвместните усилия на централните и местните органи на държавно управление в благоприятен за разгръщането на подобна инициатива момент. В Благоевградски окрът това е преодоляването на ограниченията във вътрешнополитически план пред публичната защита на българите в Македония. Ключови събития в тази политика – Мартенският пленум от 1963 г. и влошаването на българо-югославските отношения

в края на 60-те години, оправдано привличат вниманието към проблемите пред регионалното развитие на македонските българи в Пиринския край. Постановленията за Кърджалийски окръг през 1964 г. и 1970 г. също са съпроводени с оповестяването на нови партийни документи за положението на българските турци. Характерното за регионалната политика в Смолянски окръг е, че икономическата програма от края на 1969 г. изпреварва обявяването на актуалната политическата позиция спрямо българските мюсюлмани, изложена в Решението на Секретариата на ЦК на БКП от 17 юли 1970 г.

Уклонът към машиностроене и химическа промишленост унифицират в голяма степен етапите в изграждането на нови заводи и в трите окръга. Търпят модернизиране и мощностите на дърводобива, металургията и минното дело. Социалният мотив за наемането на жени като средство за преодоляване на трайната безработица, на която са изложени, увеличава паричните доходи на домакинствата. За пръв път в много от селските райони с постъпването си на работа жените са изведени от пространството на дома и постепенно въвлечени в колективния живот на колегиалните събрания и политически изяви. От този момент и занапред на микроикономическо ниво държавата все повече разчита на самодисциплината на трудоспособните членове на семейството да финансират издръжката му, но и занапред пордължава да изостава в предлагането на пестящи време и усилия публични услуги в близост до дома и в най-малките селища.

Характерни събития и процеси в развитието на образованието и културата представят интелектуалното въздействие на инвестиционните проекти за повшаването на капацитета на човешките ресурси. Именно от населението се очаква ангажираност с обявените перспективи за просперитета на дадения регион. Родовата памет на бежанците от Егейска и Вардарска Македония и Беломорска Тракия присъства трайно в културно развитие и на трите окръга в разглеждания период като израз на национално самочувствие. Вложенията в образованието също

неизменно биват насочвани към училищното, полувисшето и висшето образование и професионалната кариера на младите хора и въобще на икономически активното население в Благоевградски, Смолянски и Кърджалийски окръг. Съхраняването на традиционни фолклорни песни и обичаи от любителски състави, организирането на изложби и музейни експозиции, театрални представления, концерти и други културни прояви, построяването на нови читалища и училища по правило е съчетано със стремеж за по-висока обща грамотност и повече специалисти със средно специално, полувисше и висше образование, които да работят в полза на местната икономика. Особено внимание се оказва за усвояването на добър български книжовен език сред българските турци и за привличането им да продължат образованието си в големите градове в средите на българите мюсюлмани. Учители, писатели, читалищни дейци помагат за разпространението на книжовността на произведенията на съвременните изкуства и на научните постижения сред възможно най-широк кръг жители.

В социален план едновременно с индустриализацията и урбанизацията протича и модернизацията на нравите. Налага се убеждението, че образованието на децата е ценност за собственото им семейство и подпомага просперитета на цялата общност, към която принадлежат. Разширява се разнообразието от артикули, предлагани в търговската мрежа. Пътуванията зачестяват и благодарение на улеснените комуникации информацията все по-бързо достига до отдалечените от главните пътни артерии населени места.

Постигнатите икономически резултати и културният подем демонстрират, че благодарение на водената регионална политика трите сравнявани региона се издигат до положението на приоритетни звена в националната икономика. Достиженията в регионален мащаб са оценени подобаващо през 80-те години на XX век. В икономически план Благоевградски, Смолянски и Кърджалийски окръг са обект на стимулиране по силата на Постановление на

Министерския съвет №22 от 10 май 1982 г., което позволява общ подход към сходните в развитието си селищни системи в отделните региони. Благодарение на натрупания опит в местното управление умението да се овладеят административните ресурси на местно равнище намира приемственост във формирането на политически елит и след изместването на регионалните центрове през 1987 г. - от Благоевград в София, от Смолян в Пловдив, от Кърджали в Хасково, а в наши дни – в използването на капацитета на регионалните структури по места за трансгранично сътрудничество в Европа на регионите.

IV. СПРАВКА ЗА ОСНОВНИТЕ НАУЧНИ ПОСТИЖЕНИЯ С ПРИНОСЕН ХАРАКТЕР В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. За пръв път в българската историография е подготвено монографично изследване на регионалната политика на българската държава в икономиката и културата на три окръга в Южна България – Благоевградски, Смолянски и Кърджалийски, което в хронологичен план обхваща 60-те и 70-те години на XX век.

2. В методологическо отношение сред използваните извори е откроено значението на нормативните актове като регламентация с директен правен ефект, при чиято подготовка и изпълнение ролята на партийните директиви се свежда главно до фактическа обосновка при приемането им.

3. Анализиран е напредъкът в териториалния и предметен обхват на регионалните програми, стартирали през първата половина на 60-те години от окръга като основна административно-териториална единица и отразили двадесет години по-късно въвеждането на селищните системи като възможност за равноправно третиране на райони с еднакви проблеми, независимо от административната им принадлежност.

V. СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. *„Установяване и функциониране на местната власт в градовете Банско и Мехомия (Наблюдения върху административните актове на кметовете 1912-1915 г.)."* – Македонски преглед, 2004, кн. 2, с. 71-92.
2. *„Две дискусии в българското общество за малцинствата. Поглед от началото и в края на XX век между илюзията за отоманска нация и утвърждаването на унитарна държава"* – Във: Кюстендилски четения 2006. С., 2009, с. 169-181.
3. *"Регионални срещи на българите в Македония (1953-1970)"* – Във: Сборник "Кюстендилски четения 2007" (под печат).
4. *„Актовете на Министерския съвет и слабо развитите промишлени райони 1959-1987 г."* – Известия на Българското историческо дружество, т. 41 (под печат).
5. *„Българо-съветски отношения, свързани с Югозападна България – 60-те – 70-те години на XX век."* – Във: Сборник „Русия, Европа и светът" (под печат).
6. *„Политика с две лица. Администрацията в полза на турчеенето на българите мохамедани (1950-1970)."* – Във: Заблуди и фалшификации за произхода на българите мохамедани. Научна конференция Смолян 2009 г., С., 2010, с. 127-154.
7. *„Промяната във възгледите за образованието на децата в село Брезница, Гоцеделчевско (60-те – 70-те години на XX век)."* – Във: Сборник «Нови извори за „възродителния процес" (под печат).
8. *„Инвестициите в Доспатския район на Смолянски окръг през 60-те години на XX век ."* - Във: Сборник Collegium Historicum, Т. 1 (под печат).
9. *„Развитието на образованието в Смолянски окръг 1959-1979 г."* – Във: Сборник Collegium Historicum, Т. 2 (под печат).